

НАЦІЯ-ДЕРЖАВА ТА/ЧИ ДЕРЖАВА-НАЦІЯ

NATION-STATE OR STATE-NATION

Римаренко С.Ю.

*доктор політичних наук, професор
Європейського університету,*

В полі зору автора методологічні проблеми етнополітології. Автор розглядає питання стосовно понять "нація-держава" та "держава-нація", їх взаємозв'язок з націєтворенням та державотворенням. Автор торкається проблем нації та громадянського суспільства. Громадянське суспільство за визначенням знаходиться поза політичною владою і включає в себе лише неполітичні відносини. В багатьох державах поряд з домінантною культурою розвиваються й інші, підживлюючи загальну культуру всієї країни. Громадянське суспільство створює передумови для успішного функціонування різних форм національної самосвідомості. Погляд на націю як породжене культурне утворення допомагає пов'язати її з громадянським суспільством. Але громадянське суспільство розвивається, воно має бути сполучене з нацією. Не слід також забувати, що одним з головних суб'єктів розвитку людства є, і, мабуть, ще довго будуть етнічні спільноти, які, і це слід особливо підкреслити, складаються з окремих осіб та соціальних груп із спільними та окремими, особистими інтересами і цінностями. Зрештою етнополітика завжди має це враховувати. Якщо не теорія то практика достатньо переконливо свідчить, що більшість націй сформувалися при визначальній ролі держави і в більш загальній формі – політики. Поза державою, ми можемо говорити про етнос, але не про націю. Те, що нація є специфічною формою спільності – факт безумовний. Проте, в той же час очевидно, що будь яка нація всередині себе розділена згідно багатьох ознак: політичних, ідеологічних, економічних, національно-етнічних, релігійних, професійних тощо. Як би не розходилися і не розрізнялися інтереси різних соціальних груп, всі вони, раз вже складають спільність, мають і певні спільні інтереси, чи інтереси загальнонаціональні. Ось цей момент спільності нації, а там самим і її спільний інтерес як союзу такого типу знаходить своє відображення лише в державі, що являє собою політичну форму організації суспільства. в рамках концепції «нація-держава» нація є відображення спільності, тоді ж як громадянське суспільство, навпаки є виразником приватного інтересу, відтак приватний інтерес громадян з'єднується з його спільною метою і один знаходить своє задоволення в іншому.

Ключові слова: нація-держава, держава-нація, громадянське суспільство.

The author's field of view is methodological problems of ethnopoliological science. The author examines the issues regarding the concepts of "nation-state" and "state-nation" and their relationship with nation-building and state-building. The author touches on the problems of the nation and civil society. Civil society, by definition, is outside political power and includes only non-political relations. In many states, along with the dominant culture, others also develop, nourishing the general culture of the entire country. Civil society creates the prerequisites for the successful functioning of various forms of national self-consciousness. The view of the nation as a generated cultural formation helps to connect it with civil society. But civil society develops, it must be connected with the nation. We should also not forget that one of the main subjects of human development is, and probably will be for a long time to come, ethnic communities, which, and this should be especially emphasized, consist of individuals and social groups with common and separate, personal and if not theory, then practice sufficiently convincingly demonstrates that most nations were formed with the determining role of the state and in a more general form – politics. Outside the state, we can talk about ethnicity, but not about the nation. The fact that a nation is a specific form of community is an unconditional fact. However, at the same time, it is obvious that any nation is divided within itself according to many characteristics: political, ideological, economic, national-ethnic, religious, professional, etc. No matter how different and different the interests of different social groups are, all of them, since they already constitute a community, have certain common interests, or national interests. This is the moment of the community of the nation, and there its common interest as a union of this type is reflected only in the state, which is a political form of organization of society. Within the concept of the "nation-state", the nation is a reflection of community, while civil society, on the contrary, is an expression of private interest, so the private interest of citizens is combined with its common goal and one finds satisfaction in the other interests and values. Ultimately, ethnopoliitics must always take this into account.

Key words: nation-state, state-nation, civil society, nation

Постановка проблеми. Теоретичні проблеми етнополітології здавна привертають увагу зарубіжних та вітчизняних науковців. З'явився цілий ряд фундаментальних та прикладних досліджень що розв'язують цілий ряд питань стосовно різноманітних проблем цієї науки. В той же час, залишилося багато білих плям, особливо стосовно методологічних проблем та проблем понятійно-категоріального апарату. Науковці часто використовують терміни, надаючи їм різне смислове навантаження. До основних теоретичних проблем належать:

– Визначення етносу та нації: Не існує єдиного узгодженого визначення етносу та нації, що призводить до різноманітних інтерпретацій та конфліктів у наукових дослідженнях та політичній практиці.

– Співвідношення етносу та нації: Дослідження складнощів взаємозв'язку між етнічною та національною ідентичністю, особливо в умовах багатоетнічних суспільств, де ці поняття можуть перетинатися або конфліктувати.

– Етнополітичний конфлікт: Вивчення причин, динаміки та наслідків етнополітичних конфлік-

тів, включаючи етнічні чи національні конфлікти, є важливим аспектом етнополітології.

– Етнополітика та державне управління: Аналіз впливу етнічного фактора на політичні процеси, формування державної політики та інститутів, а також взаємодію між державою та етнічними групами.

– Націоналізм та етнічна ідентичність: Дослідження різних форм націоналізму, їх вплив на формування етнічної ідентичності та розвиток етнополітичних процесів.

– Методологія етнополітологічних досліджень: Розробка та впровадження ефективних методик аналізу етнічних явищ, враховуючи складність та багатогранність етнічної реальності.

Ці проблеми потребують подальшого вивчення для кращого розуміння етнополітичних процесів та розробки ефективних стратегій управління етнічними відносинами в поліетнічних суспільствах. Сподіваюся, що й моє дослідження внесе певний вклад у розв'язання цих складних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти етнополітології як науки досліджувалися багатьма зарубіжними та вітчизняними фахівцями. В Україні останнім часом склався потужний корпус науковців, що спеціалізуються на різноманітних галузях етнополітичної науки. Це О.Антонюк, В.Євтух, В.Єленський, І.Кресіна, В. Котигоренко, О. Майборода, Л.Нагорна, С.Римаренко, В.Явір та багато інших. Науковці зосереджувалися на проблемах етнічної та національної ідентичності, етнізації політики, політизації етнічності та етнополітична мобілізація, етнічні стереотипи, медіакомунікація та мовна політика тощо. В той же час суто теоретичні проблеми етнополітології ще потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей. Оптимальним для дослідження в тому числі в етнополітичній науці було б вироблення «загальної теорії етнічності», щось на кшталт «єдиної теорії поля» Ейнштейна, вирішило б багато методологічних проблем цієї науки. Але поки цього не сталося, науковці використовують різні методологічні підходи та користуються різними тезаурусами, різними концептуальними основами аналізу етнополітичних процесів. Мені вже доводилося писати про теоретичні засади етнополітології [1] і в цій науковій розвідці я хочу продовжити дослідження про сутність основних категорій політичної науки, їх взаємозв'язок, конвергентність тощо.

Виклад основного матеріалу. Термін "нація-держава" та "держава-нація" часто вживаються у політичній теорії, але мають різні акценти. Нація-держава (nation-state) передбачає, що держава сформована на основі певної нації, тобто її кордони більш-менш збігаються з етнічними чи культурними кордонами нації. Держава-нація

(state-nation) робить акцент на державі, яка прагне створити єдину націю, об'єднану спільними цінностями, культурою та громадянством, незалежно від початкового етнічного складу населення.

Ще на початку XX століття відомий англійський соціолог Дж. Мілль означив поняття нації як частину людства, що об'єдналися з причин спільних почуттів, яких немає між ними та іншими людьми і передовсім – почуття національності. Найбільш важливою причиною він визначив «спільність політичної долі, спільність національної історії та заснований на ній спільності споминів, спільну гордість та приниження, радість та страждання, пов'язані з спільно пережитим у минулому» [2. 275].

Ледь означений зв'язок нації з політикою та державою набув самостійного концептуального аспекту у М. Вебера, який розглядав націю за своєю сутністю як політичну категорію. На його думку, вона може бути визначена лише по відношенню до держави, хоча й нетотожна їй. Нація – це «співтовариство почуттів», яке може знайти своє адекватне вираження лише у власній державі, і тому природно намагається створити останню. Тобто, генетично, за часом походження, М. Вебер ставить націю перед державою. Отже, нація за науковцем, існує там, де люди вірять в те, що складають її, чи там, де люди мають почуття належності від до співтовариства, що прямує до свого само втілення в автономній державі, автономних політичних інституціях. Суть веберівської концепції національної держави в тому, що хоча нація і держава належать до різних категорій, вони тісно пов'язані і повинні співіснувати. Держава може існувати лише до того часу, допоки вона здатна використовувати солідарні почуття національної спільноти на підтримку своєї влади. Нація, в свою чергу, може зберігати свою особливу ідентичність і свою культуру лише завдяки підтримці та захисту держави. Держава забезпечує інститути, які сприяють розвитку та збереженню мови, культури, історії та традицій. Без державної підтримки ці аспекти нації можуть бути втрачені або піддані асиміляції. М.Вебер вважав, що почуття національної ідентичності є суттєвою опорою для сучасної держави. Те, чого держава не може досягти тільки одними засобами сили без добровільної підтримки населення обмежено, особливо під час війни [3. 128-129].

Німецький історик Ф. Мейнеке в свою чергу висунув концепції «держава-нація» та «нація-держава». Згідно з першою, нація розвивається в рамках суверенної держави. Спільний суверенітет народжує спільні інститути і нове почуття нації, що виникає, долає існуючи до того часу культурні розбіжності між етносами, що входять в ту, чи іншу державу. Держава-нація, отже, являє собою нову культурні синтезу, що піднімається над етнічними розбіжностями, національна ж належність

розглядається в такому випадку як спроба особистого вибору. В політичному значенні ця концепція знайшла своє відображення в ідеї народного суверенітету. Розвиток національних держав йшов, згідно Ф. Мейнеке, саме по такому шляху.

Розвитку ж націй в країнах Центрально-Східної Європи, на думку того ж Мейнеке, більш відповідала концепція «нація-держава», згідно якої нації можуть вирости лише в середині оболонки власної культури. Тому нація визначається скоріше як культурна, ніж політична спільність. В свою чергу зростання національної самосвідомості породжувало необхідність створенні «національної держави».

Найбільш переконливе обґрунтування вирішальної ролі держави в процесі утворення нації знаходимо в працях американського соціолога К.Дойча та іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета.

Обґрунтувавши функціональну теорію нації, К.Дойч дійшов до висновку, що народ стає нацією лише тоді, коли в результаті соціальної та політичної мобілізації він створює свою державу і отримує тим самим контроль над інститутами суспільного насильства. «Нація-підкреслює він – це народ, що має державу». Коли, відзначає К. Дойч, значна частина людей, що входить в народ, ще лише намагається добитися політичної влади для своєї етнічної групи, то вона може бути кваліфікована як народність. «Коли ж ця галузь завойована, як правило, через оволодіння державним апаратом – ми маємо право визначити її як націю» [4.96].

Х.Ортега-і-Гассет, в свою чергу стверджував, що принципом, який послужив причиною утворення сучасних націй була не кровна спорідненість і не спільність мови. «Яка реальна сила, – запитував він, – об'єднала під єдиною верховною суспільною владою мільйони людей, які ми зараз називаємо Францією, Іспанією, Італією, Німеччиною?» І відповідав: «...не кровна спорідненість, бо ж в цих колективних організаціях текла різна кров, не єдність мови: народи з'єднані в одній державі говорять чи говорили на різних мовах. ...Кордони держави майже ніколи не співпадали з кордонами племінного чи мовного розселення. Секрет успіху національної держави потрібно шукати в його специфічній державній діяльності, планах, устремліннях, словом, у політиці, а не в побічних галузях біології чи географії» [5].

Отже, якщо не теорія то практика достатньо переконливо свідчить, що більшість націй сформувалися при визначальній ролі держави і в більш загальній формі – політики. Поза державою, ми можемо говорити про етнос, але не про націю. Те, що нація є специфічною формою спільності – факт безумовний. Проте, в той же час очевидно, що будь яка нація всередині себе розділена згідно багатьох ознак: політичних, ідеологічних, економічних, національно-етнічних, релігійних, професійних тощо. Як би не розходилися і не розрізнялися інтереси різних соціальних груп, всі вони, раз вже

складають спільність, мають і певні спільні інтереси, чи інтереси загальнонаціональні. Ось цей момент спільності нації, а там самим і її спільний інтерес як союзу такого типу знаходить своє відображення лише в державі, що являє собою політичну форму організації суспільства.

В той же час, з самою дефініцією нації не все так просто. Я знаю, що існує понад 200 визначень нації, в залежності від того який теорії віддають перевагу дослідники – примордіалізму, конструктивізму чи інструменталізму. Для справедливості зазначу, що в останній час кордони між ними, які ще нещодавно вважалися непорушними стираються. Елементи примордіалізму, наприклад, є в конструктивізмі і навпаки. З моєї точки зору дебати навколо сталого визначення самого феномену нації беззмисовні, оскільки нація, на відміну від держави, є динамічним організмом і будь яке стаке визначення протирічить законам діалектики.

І тут виникає проблема нації та громадянського суспільства. Громадянське суспільство за визначенням знаходиться поза політичною владою і включає в себе лише неполітичні відносини. В багатьох державах поряд з домінантною культурою розвиваються й інші, підживлюючи загальну культуру всієї країни. Громадянське суспільство створює передумови для успішного функціонування різних форм національної самосвідомості.

Слід погодитися з думкою про те, що здобуття державної незалежності – не самоціль, а необхідна передумова та дійовий засіб побудови громадянського суспільства та правової держави, яка гарантувала б і реально забезпечувала права і цінності кожної особи.

Погляд на націю як породжене культурне утворення допомагає пов'язати її з громадянським суспільством. Але громадянське суспільство розвивається, воно має бути сполучене з нацією. Не слід також забувати, що одним з головних суб'єктів розвитку людства є, і, мабуть, ще довго будуть етнічні спільноти, які, і це слід особливо підкреслити, складаються з окремих осіб та соціальних груп із спільними та окремими, особистими інтересами і цінностями. Зрештою етнополітика завжди має це враховувати.

Зрештою, нація може підтримувати своє існування лише в випадку, коли між державою та індивідом існує певний прошарок проміжних груп, які не співпадають з державними органами та є достатньо близькими до індивідумів. Саме вони втягують останніх як у сферу своєї дії, так і в загальний потік всього суспільного життя. Звідси можна зробити попередній висновок, що нація проявляє себе через двоєдність держави та громадянського суспільства. Тож не випадково Ж.Ж.Руссо писав: «Не стіни і не люди створюють батьківщину: це роблять закони, права, звичаї, образ правління, конституція, всім цим обумовлений спосіб життя. Батьківщина полягає у відносинах між державою та його громадянами; коли вона змінюється чи знищується, то зникає й держава» [6].

Французький мислитель якраз і відобразив органічний зв'язок між державою, суспільством та його громадянами – зв'язок не стільки матеріальний, скільки політичний, культурний та духовний, що дає людям почуття належності до єдиної спільності, яка може бути не лише нацією, але й батьківщиною.

В літературі зазначається, що в рамках концепції «нація-держава» нація є відображення спільності, тоді ж як громадянське суспільство, навпаки є виразником приватного інтересу, відтак приватний інтерес громадян з'єднується з його спільною метою і один знаходить своє задоволення в іншому. Цей принцип надзвичайно важливий, хоча для його перемоги потрібна боротьба проти перетворення приватного інтересу в домінанту. Це довгий шлях, але коли це відбудеться, наступить момент найбільш повного відображення державою суспільного національного інтересу, момент тотожності державного та національного інтересу, момент самоусвідомлення нації.

Громадянське суспільство та держава як дві головні складові нації знаходяться, таким чином, у стані суперечливої взаємодії та взаємовпливу. Характер цієї взаємодії залежить від природи, ступеня розвитку громадянського суспільства та його інститутів, стадій його розвитку, його здібності здійснювати вплив на політичні інститути та державні структури. Саме в цих проявах і відбувається життя нації як «щоденного плебісциту» (Е. Реннан), в них знаходить своє відображення рівень громадянськості суспільства та усвідомлення ним належності до єдиної позиції. Отже, нація існує там і тоді, де й коли в наявності два її необхідних компонента – держава та громадянське суспільство в їх непорушній але суперечливій єдності. Одна держава без громадянського суспільства ще не відображає нації; громадянське суспільство без держави взагалі існувати не може. Таким чином, держава і громадянське суспільство суть необхідні ознаки і компоненти нації. При цьому не слід забувати й про такі загальновизнані компоненти нації як національна культура, мова, релігія тощо.

Вже звичними стали процеси націєтворення та державотворення але наразі можна говорити й про людинотворення, що розгортається через діалектику само- і взаємореалізації людей таких вимірах: персональному, громадянському та вселюдському (М. Кириченко). Узгодження шарів власне етнічного, загальнодержавного та громадянського усві-

домлення є однією з умов, що забезпечує повноцінність та цілісність свідомості особи в Україні як громадянському суспільстві.

Ось чому вкрай важливо визначити участь українського соціуму в реальному процесі державотворення на базі майбутнього формування етнодержавної спільноти з включенням всіх етнічних груп на правах інтегральних компонентів держави і громадянського суспільства на засадах громадянства та рівності прав і відповідальності громадянина.

Існує точка зору про те, що ідея громадянського суспільства погано вписується в національну ідеологію, центральною частиною якої є ідея самостійної держави. Певною мірою це так, бо в принципі держава і громадянське суспільство протистоять один одному. Але громадянське суспільство відіграє винятково важливу роль у формуванні нації.

І тут ми підходимо безпосередньо до ролі науки (наукового обґрунтування) проблем формування українського громадянського суспільства, питань його співвідношення з державницькою сферою. Все це тісно пов'язано з формуванням демократичного суспільства (можливо вже після закінчення війни), формування типу демократичної політичної культури. Зрозуміло, що під час війни говорити про гармонію та всебічний гуманізм справа марна, але нацери на майбутнє мають бути.

Висновки. Термін "нація-держава" та "держава-нація" часто вживаються у політичній теорії, але мають різні акценти. Нація-держава (nation-state) передбачає, що держава сформована на основі певної нації, тобто її кордони більш-менш збігаються з етнічними чи культурними кордонами нації. Держава-нація (state-nation) робить акцент на державі, яка прагне створити єдину націю, об'єднану спільними цінностями, культурою та громадянством, незалежно від початкового етнічного складу населення.

Громадянське суспільство та держава як дві головні складові нації знаходяться у стані суперечливої взаємодії та взаємовпливу. Характер цієї взаємодії залежить від природи, ступеня розвитку громадянського суспільства та його інститутів, стадій його розвитку, його здібності здійснювати вплив на політичні інститути та державні структури. Одна держава без громадянського суспільства ще не відображає нації; громадянське суспільство без держави взагалі існувати не може. Таким чином, держава і громадянське суспільство суть необхідні ознаки і компоненти нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римаренко С. Теоретичні засади етнополітології. *Гілея*. № 138. 2018. С. 22-24
2. Милль Дж. Представительное правление. СПб.-1907.
3. Bentham D. Max Weber and the Theory of Modern Politics. London. 1974
4. Deutsch K.. Nationalism and Social Communication. Cambr. 1966 p.96,97
5. Ортега-і-Гасет, Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. 424 с.
6. Руссо Ж.Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права / К. : Port-Royal, 2001. 348 с.